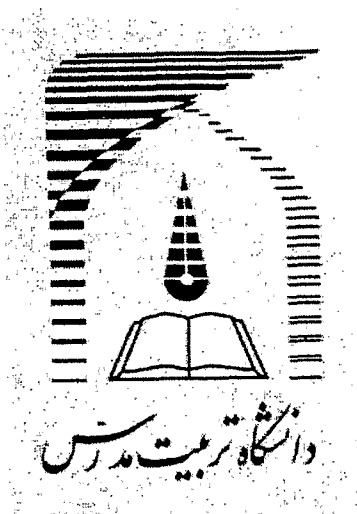

الله أكبر

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث
بررسی و تحلیل جایگاه آیات مدنی در سور مکی و آیات مکی
در سور مدنی

مهدی کمانی نجف آبادی

استاد راهنما:

دکتر سید محمد باقر حجتی

استاد مشاور:

دکتر کاظم قاضی زاده

خرداد ۱۳۸۷

۱۰۰۶۷۸

اطلاعات آرکایو ملی
توسعه آرکایو

۱۳۸۷ / ۷ / ۱۷

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم / آقای مهدی کمانی نجف آبادی
تحت عنوان بررسی و تحلیل جایگاه آیات مدنی در سور مکی و آیات مکی در سور مدنی را
از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد می
کنند.

اعضای هیات داوران:

۱- استاد راهنما دکتر سید محمدباقر حجتی

۲- استاد مشاور دکتر کاظم قاضی زاده

۳- استاد ناظر دکتر محمدعلی لسانی فشارکی

۴- استاد ناظر دکتر عبدالهادی فقهی زاده

۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی دکتر محمدعلی لسانی فشارکی

۱۰۵۷۷۸

دستورالعمل حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی

دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاستهای پژوهشی دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد ذیل را رعایت نمایند:

ماده ۱- حقوق مادی و معنوی پایان‌نامه‌ها/ رساله‌های مصوب دانشگاه متعلق به دانشگاه است و هرگونه بهره‌برداری از آن باید با ذکر نام دانشگاه و رعایت آیین‌نامه‌ها و دستورالعملهای مصوب دانشگاه باشد.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی می‌باید به نام دانشگاه بوده و استاد راهنما نویسنده مسئول مقاله باشند. تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با مجوز کتبی صادره از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه و براساس آیین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این دستورالعمل در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۲۵ در شورای پژوهشی دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب لازم‌الاجرا است و هرگونه تخلف از مفاد این دستورالعمل از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری خواهد بود.

۱۳۸۴/۶/۲۳

بسمه تعالی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیت های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

- ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.
- ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته علوم قرآن و حدیث است که در سال ۱۳۸۳ در دانشکده علوم ادبیات و معارف دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر سید محمد باقر حسینی، مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر کاظم قاضی زاده و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر _____ از آن دفاع شده است.»
- ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.
- ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.
- ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.
- ماده ۶ اینجانب صریحاً و کتبیاً اینجانب را با اینجانب در رشته علوم قرآن و حدیث قطع کرده و تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: _____

تاریخ و امضا: _____

مجلس شورای اسلامی ایران
معاونت امور دانشجویی

تقدیم

سامان گرفتن پژوهشهای علمی متمرکز همیشه مرهون همراهی و همکاری
صمیمانه اطرافیان است.

آغاز راه پژوهش را تقدیم به همسر می‌کنم.

تشکر و قدردانی

حمد و ستایش مخصوص خدایی است که آنچه داریم و نداریم همه از لطف و رحمت اوست و جز به توفیق او قلم را توان جنبیدن در میان انگشتان سطورگر نیست. او را شکر و سپاس می‌گوییم که نگارنده را توفیق داد تا گامی در راه برترین نسخه هدایت و رستگاری آدمی بردارد و به گوشه‌ای از این سفره الهی متنعم شود، باشد که مقبول درگاهش افتد و شکرش مزید توفیق گردد.

از زحمات استاد گرامی جناب آقای دکتر حجتی که بنده را در نگارش استوار این دفتر مورد لطف و تذکر و تنبیهات ارزشمند خود قرار دادند و زحمت قرائت و بهنویسی کامل آنرا بر خود هموار نمودند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

همچنین از جناب آقای دکتر قاضی زاده که گزینش و تنقیح موضوع، با ارشادات گرانبهای ایشان صورت گرفت و پیوسته نگارنده را مورد لطف و راهنمایی قرار دادند نیز کمال تشکر و سپاسگذاری را دارم.

در پایان از زحمات تمام کسانی که در به بار نشستن این نوشتار به نوعی نویسنده را مساعدت و یاری نمودند قدردانی می‌کنم.

چکیده

مقارن با گزارش‌های پیشینیان دربارهٔ مکی و مدنی بودن سوره‌ها، گاه از آیاتی مکی در سور مدنی و آیاتی مدنی در سور مکی یاد شده است. دامنهٔ این دست آیات رفته رفته با دخالت ضوابط و شاخص‌های اجتهادی مکی و مدنی گسترش یافت و اصطلاح «آیات مستثنی» برای آنها بر خامه و زبان قرآن‌پژوهان رایج گردید؛ چه، از همان آغاز، امر نبوی به جایگذاری آیات، وجود این قبیل آیات را توجیه می‌نمود و از همین رو شاهدیم که پیشینیان به شکل کلی به وجود چنین آیاتی اذعان داشته‌اند.

اما با این همه، دو عامل، نظریهٔ وجود این گونه آیات را با چالشی جدی روبه رو می‌سازد و این پرسش را پدید می‌آورد که این قبیل آیات به چه میزان از واقعیت برخوردارند: ۱- دلائلی مبنی بر چینش آیات به ترتیب نزول؛ ۲- ضعف سندی، عیوب محتوایی و سیاق‌شکنی بسیاری از روایاتی که گویای آیات مستثنی هستند.

بررسی نحوهٔ چینش آیات و نیز کاوش صحت و سقم امر نبوی بر جایگذاری آیات در دل سور، نشان می‌دهد که این نوع آیات، بهره‌ای از واقعیت ندارند و آنچه بیش از همه سبب‌ساز باور شماری از دانشوران بدانها گشته است عبارتند از: ۱- تکیه بر روایاتی سست و ناستوار یا غیرصریح؛ ۲- اجتهاد بر اساس ضوابط و شاخص‌های ظنی شناخت آیات و سور مکی و مدنی.

کارکردهای گونه‌گون انکار این دست آیات را می‌توان در عرصه‌های متعددی همچون دانش تفسیر، علوم قرآنی و حدیث به روشنی ملاحظه نمود.

کلیدواژگان: آیات مستثنی؛ مکی؛ مدنی؛ چینش آیات؛ اسباب نزول؛ مصحف امام علی (ع)؛ آیهٔ تطهیر؛ آیهٔ اکمال.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

مقدمه ۱

فصل اول: کلیات

۱-۱- تبیین موضوع ۳

۲-۱- سؤالات ۴

۱-۲-۱- سؤال اصلی ۴

۲-۲-۱- سؤالات فرعی ۴

۳-۱- اهمیت موضوع ۴

۴-۱- پیشینه تحقیق ۵

۵-۱- روش تحقیق ۵

۶-۱- امتیازات ۶

۷-۱- مفاهیم کلیدی ۶

۱-۷-۱- حدیث ۶

۲-۷-۱- روایت یا خبر ۶

۳-۷-۱- واحد نزول ۶

۴-۷-۱- سبب نزول ۶

۵-۷-۱- شأن نزول ۷

۶-۷-۱- ارسال، مرسل ۷

۷-۷-۱- اسناد ۷

۷ ۸-۷-۱-انفراد

۷ ۹-۷-۱-تاریخ گذاری قرآن

فصل دوم: گذری بر علم مکی و مدنی

۸ ۱-۲-تعریف لغوی مکی و مدنی

۹ ۲-۲-تعریف علم مکی و مدنی

۱۰ ۳-۲-تاریخچه علم مکی و مدنی

۱۵ ۴-۲-سیر نگارش های علم مکی و مدنی

۱۵ ۱-۴-۲-تک نگاریهای اولیه

۱۹ ۲-۴-۲-کتب علوم قرآنی

۲۲ ۵-۲-مبانی اطلاق مکی و مدنی بر آیات (اصطلاحات سه گانه)

۲۲ ۱-۵-۲-اصطلاح اول

۲۳ ۲-۵-۲-اصطلاح دوم

۲۴ ۳-۵-۲-اصطلاح سوم

۲۵ ۶-۲-هم سوئی اصطلاحات سه گانه

۲۷ ۷-۲-نحوه دستیابی به مکی و مدنی بودن آیات و سور

۲۸ ۱-۷-۲-روش نقلی

۳۰ ۱-۷-۲-۱-روایات ترتیب نزول

۳۱ ۲-۷-۲-۲-روایات اسباب نزول

۳۵ ۳-۷-۲-۱-روایات سیره نبوی

۳۵ ۴-۷-۲-۱-روایات مکی و مدنی

- ۳۶ ۵-۱-۷-۲- روایات ناسخ و مسنوخ
- ۳۶ ۲-۷-۲- روش اجتهادی
- ۳۷ ۱-۲-۷-۲- ضوابط سوره‌های مکی
- ۳۹ ۲-۲-۷-۲- ضوابط سوره‌های مدنی
- ۴۰ ۳-۲-۷-۲- شاخص‌های سوره‌های مکی و مدنی
- ۴۲ ۸-۲- مبنای اطلاق مکی و مدنی بر سوره‌ها

فصل سوم: درآمدی بر علم آیات مستثنی

- ۴۴ ۱-۳- تعریف علم آیات مستثنی
- ۴۵ ۲-۳- انواع آیات مستثنی
- ۴۵ ۳-۳- پیشینه علم آیات مستثنی
- ۵۰ ۴-۳- سیر نگارش‌های آیات مستثنی
- ۵۹ ۵-۳- آراء و نظرات دانشمندان پیرامون امکان وجود آیات مستثنی

فصل چهارم: جایگاه آیات مستثنی

- ۷۱ ۱-۴- بررسی امکان و چگونگی وجود آیات مستثنی از رهگذر نحوه چینش آیات
- ۷۲ ۱-۱-۴- ترتیب آیات قرآن
- ۷۲ ۱-۱-۴- توقیفی
- ۷۳ ۱-۱-۴- اجماع بر توقیفی بودن ترتیب آیات
- ۷۴ ۲-۱-۴- نصوص دال بر توقیفی بودن ترتیب آیات
- ۷۸ ۲-۱-۴- اجتهادی

- ۸۲ ۴-۱-۲- نحوه چینش آیات در سوره‌ها
- ۸۳ ۴-۱-۲-۱- چینش آیات براساس امر نبوی
- ۹۲ ۴-۱-۲-۲- چینش آیات براساس ترتیب نزول
- ۱۰۱ ۴-۱-۲-۱- نقد و بررسی جایگذاری‌های خلاف نزول
- ۱۳۳ ۴-۲- بررسی اخبار و آراء بیانگر آیات مستثنی
- ۱۳۳ ۴-۲-۱- علل باور دانشوران به وجود آیات مستثنی
- ۱۳۳ ۴-۱-۲- اختلاف در اصطلاح
- ۱۳۴ ۴-۲-۱- تکیه بر روایات شأن نزول، تفسیری و غیر صریح در اسباب نزول
- ۱۳۵ ۴-۲-۱-۳- اعتماد بر روایات ضعیف و سست
- ۱۳۶ ۴-۲-۱-۴- اجتهاد براساس شاخص‌ها و ضوابط مکی و مدنی
- ۱۳۹ ۴-۲-۲- روایات بیانگر آیات مستثنی
- ۱۳۹ ۴-۲-۱- نقد سیاقی
- ۱۴۰ ۴-۲-۲- نقد سندی
- ۱۴۰ ۴-۲-۳- نقد محتوایی
- ۱۴۱ ۴-۳- حوزه‌های تأثیر نظریه رد آیات مستثنی
- ۱۴۱ ۴-۳-۱- اسباب نزول
- ۱۴۳ ۴-۳-۲- ناسخ و منسوخ
- ۱۴۳ ۴-۳-۳- مکی و مدنی
- ۱۴۳ ۴-۳-۴- تاریخ قرآن
- ۱۴۴ ۴-۳-۵- تفسیر
- ۱۴۴ ۴-۳-۶- تاریخ گذاری قرآن (کرنولوژی)

۱۴۴ ۴-۳-۷- علم الحديث

۱۴۵ فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

درود و سلام بی‌پایان الهی بر مشعل‌دار هدایت بشریت محمد مصطفی (صلی الله علیه و آله) و خاندان پاکش که سفینه‌داران نجات و رستگاری‌اند. و درود و سلام خالصانه بر چشمه جوشان مهدوی، وجود نازنین امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) و همچنین بر اصحاب راستین و برگزیده پیامبر اکرم (ص) و همه شیعیان دوستدار خاندان پاک عصمت و طهارت.

قرآن مجید به عنوان معجزه‌ای پایدار و کتابنامه زندگی برتر از زمان نزول همواره عرصه دقتها و توجهات بوده و از این رهگذر از آفات و دستبردهای سهو و نسیان و نیز مکر و طغیان بر کنار مانده است.

و حیاتی بودن کلام قرآن، شخصیت و اخلاق والای پیامبر (ص) - به عنوان مبلغ آن - اعجاز درونی و زیبایی سرشار شکلی و محتوایی آیات قرآن و نظام ارزشی اسلام نسبت به اهتمام و علم به قرآن موجب گردید این کتاب آسمانی عاشقان خود را همواره معطوف به ظرائف و دقائق داخلی و خارجی خود کند. از همین رو شاهدیم که شناخت مکان و زمان نزول در کنار دیگر وجوه قرآن، به عنوان دستمایه‌های فهم بهتر قرآن، مجموعه علوم قرآنی را پدید آورد.

از این رو از دیرباز در میان مفسران مرسوم بوده در آغاز تفسیر هر سوره مکی و مدنی بودن سوره را یادآور شوند و در همین سرآغازها سخن از آیاتی می‌رود که در نزول با کل سوره همداستان نیستند و اصطلاحاً آیات مستثنی خوانده می‌شوند و بنابراین هنگام تفسیر آن آیات، به یکباره فضای مفاهیم و برداشت، از یک دوره نزول (مکی یا مدنی) به دوره دیگر منتقل می‌شود و فهم خاص متناسب با فضای نزول را به همراه خواهد داشت.

بررسی‌هایی که دانشوران معاصر، همچون استاد معرفت^۱ و حسین احمد عبدالرزاق^۲ و ... روی روایات گویای این آیات نامتناجس با سوره خود انجام داده‌اند، تردیدهایی را در اصل این دست آیات قوت بخشیده، در حالی که از آغاز وجود این آیات - که رهاورد جایجایی آیات در چینش است - مورد اتفاق شماری از دانشوران علوم قرآنی بوده است.

آنچه پیش روست تلاشی است برای حل این مسئله و کشف و بیان حقیقت وجود آیات مستثنی که در چهار فصل اصلی سامان یافته است:

فصل اول: کلیات؛ در این فصل به تبیین موضوع، سؤالات پژوهش، اهمیت موضوع، پیشینه آن و مفاهیم کلیدی که در طول نگارش استعمال می‌شوند، پرداخته شده است.

فصل دوم: گذری بر علم مکی و مدنی؛ این فصل به شکل اجمال مهم‌ترین مقدماتی را که نیاز است در مورد علم مکی و مدنی دانسته شود، مورد بحث قرار داده است؛ چه، آیات مستثنی مولود این علم است، لذا ضرورت دانستن آنها هویدا است.

فصل سوم: درآمدی بر علم آیات مستثنی؛ در این فصل - که مطالب آن در پژوهشی قبل از این، مورد بررسی و دقت نبوده - سعی شده این علم تعریف شود، سپس آیات مستثنی به دو قسم تقسیم گردد و پیشینه و سیر نگارش‌های این علم کاویده شود و سرانجام آراء و نظرات دانشوران درباره وجود آیات مستثنی بیان گردد.

فصل چهارم: جایگاه آیات مستثنی؛ فصل درازدامن چهارم به شکلی مستقیم به بررسی مسئله وجود آیات مستثنی پرداخته و ضمن بررسی نحوه ترتیب و چینش آیات در دل سوره‌ها، امکان وجود این دست آیات را کاویده و دلائل و زمینه‌های باور به آیات مستثنی را بررسی کرده است.

۱. ر.ک: معرفت، محمد هادی؛ التمهید؛ چاپ دوم؛ قم؛ مؤسسة النشر الاسلامی؛ ۱۴۱۵ ق؛ ج ۱؛ صص ۲۳۷ - ۱۷۰.

۲. ر.ک: عبدالرزاق، حسین احمد؛ المکی و المدنی فی القرآن الکریم؛ چاپ اول؛ قاهره؛ دار ابن عفان؛ ۱۴۲۰ ق؛ ج ۲.

فصل اول

کلیات

۱-۱- تبیین موضوع

قرآن پژوهان و دانشمندان علوم قرآنی از صدر اسلام به ویژگی‌های بیرونی آیات قرآن اهتمام و توجه ویژه‌ای داشتند، بدان حد که علاوه بر شناخت و اهتمام به سبب نزول آیات، به مسائلی جزئی نظیر مکان و زمان نزول دقت داشتند و آن را به خاطر می‌سپردند و بدین‌سان شالوده بحث مکی و مدنی را بنا نهادند و رفته رفته اصطلاح مکی و مدنی در مورد واحدهای نزول بر زبان و خامه قرآن پژوهان جاری گشت.

شناخت آیات مکی در سور مدنی و آیات مدنی در سور مکی نیز کم‌کم در زمره علوم قرآنی و از زیر شاخه‌های علم مشهورتر مکی و مدنی قرار گرفت در حالی که پیشینه توجه به آن طبق روایات به صدر اسلام و به افرادی نظیر ابن عباس می‌رسد.

این دسته از آیات با گذشت زمان به نام آیات مستثنی معروف شدند و دانشوران اسلامی عمدتاً بر پایه روایاتی که در دست داشتند و گاه اجتهاد و گمانه‌زنی به برشمردن این آیات پرداختند و گاه نیز در این زمینه به گفتگوها، ورد و اثباتهایی جزئی و کلی قلم‌فرسائی کردند.

بنابراین پژوهش پیش رو در ادامه همین تلاشها قصد دارد به بررسی و تحلیل جایگاه این دسته از آیات در عرصه واقعیت و حقیقت پردازد و روشن سازد که این قبیل آیات به چه میزان از واقعیت

بهرمند هستند و در صورت اثبات وجود این آیات به چگونگی جایگیری آنها در سور و نحوه دستیابی به آنها بپردازد.

۱-۲-۲- سوالات

در راستای تبیین هدف این پژوهش به بیان پرسش‌های اصلی و فرعی می‌پردازیم.

۱-۲-۱- سؤال اصلی

سؤال اصلی این پژوهش این است که جایگاه آیات مدنی در سوره مکی و آیات مکی در سوره مدنی در عرصه حقیقت چگونه است آیا از آن بهره‌مند است یا خیر؟ به بیان ساده‌تر آیات امکان دارد آیات مدنی در سور مکی و آیات مکی در سور مدنی جایگذاری شده باشند؟

۱-۲-۲- سوالات فرعی

اگر اثبات شود که حداقل یک قسم از این آیات وجود حقیقی دارند به این سوالات پاسخ خواهیم گفت:

- آیات مستثنی چگونه، به چه میزان و براساس چه زمینها و معیارهایی جایگذاری شده‌اند؟

- منابع دستیابی به آیات مستثنی چیست؟

- چه نقدهایی بردیدگاههای رقیب به لحاظ معیاری و مصداقی وارد است؟

۱-۳- اهمیت موضوع

وجود میناهای متفاوت درباره امکان وجود آیات مستثنی همواره در مباحث اسباب نزول و تفسیر باعث اختلافات و گفتگوهای دامنه‌داری گشته بدون اینکه هیچ یک از طرفهای این نزاعهای علمی مبنای خود را به شکل علمی و محکم همراه با رد و نقد میناهای رقیب اثبات و تبیین کند.

از دیگر سو شاهد هستیم از اولین تفاسیر در قرن دوم تا تفاسیر معاصر این قبیل آیات بخشی را در آغاز تفسیر هر سوره به خود اختصاص داده‌اند و همواره مورد توجه بوده‌اند بنابراین از مباحث مهم و ریشه‌دار علوم قرآنی تلقی می‌شود.

۴-۱- پیشینه تحقیق

علی رقم بحث مهم و پرسابقه مکی و مدنی اما در میان دانشوران امروز و بالتبع دانشجویان این عصر چندان مورد اقبال و توجه قرار نگرفته است. به عنوان مثل در فاصله سالهای ۱۳۷۸-۱۳۴۰ شمسی تنها چهار پایان نامه ارشد یا دکتری در موضوع مکی و مدنی به رشته تحریر در آمده است.^۳ و گویا تنها در یک مورد به بحث نظری درباره آیات مستثنی پرداخته شده است.^۴ در میان کتابهای علوم قرآنی و تفسیری نیز صرفاً آقای جعفر نکونام در کتاب «درآمدی بر تاریخ گذاری قرآن» به شکل نظری، در بحث از «توقیفی بودن ترتیب نزول» به شیوه‌ای علمی و با ذکر دلائل و نقد اخبار معارض به این بحث پرداخته‌اند. تلاش‌های دیگران صرفاً در عرصه مصداقی و عمدتاً ناقص است.

۵-۱- روش تحقیق

در این پژوهش مبنای کار بحث و پژوهش نظری است تا مورد پژوهی؛ چه، نتیجه‌ای که از آن حاصل می‌شود قطعی‌تر و اطمینان بخش‌تر است تا تحلیل و بررسی تک تک موارد؛ چرا که در روش مورد پژوهی در پایان این اطمینان وجود ندارد که تمامی احادیث و روایات و اقوال بررسی شده باشد ولی در یک بحث نظری نیازی به این کار نیست. البته پرداختن به چند مورد که باعث تبیین بهتر موضوعات گردد از نظر مؤلف به دور نخواهد بود.

۳. نکونام، جعفر؛ چکیده پایان نامه‌های علوم قرآنی؛ چاپ اول؛ تهران؛ دبیر خانه نمایشگاه قرآن کریم؛ ۱۳۷۸ ش؛ صص

۲۶۵ - ۲۶۴.

۴. همان؛ ص ۹۱.

۱-۶- امتیازات

امتیاز پژوهش حاضر در این است که برای اولین بار به شکلی مستقل و نظری به بحث امکان وجود آیات مستثنی می‌پردازد و در ادامه در مقام دفاع از نتیجه پژوهش، شماری از پیش‌فرض‌های تاریخی را تصحیح می‌کند.

۱-۷- مفاهیم کلیدی

از آنجا که در پژوهش پیش رو گاه اصطلاحاتی به کار می‌رود که مراد و معنایی ویژه‌ای را برمی‌تابند و در به کارگیری آنها دقتی مورد نظر بوده، به تبیین این اصطلاحات می‌پردازیم.

۱-۷-۱- حدیث

مراد از حدیث در این پژوهش، قول و گزارش قول، فعل و تقریر معصوم (ع) است.

۱-۷-۲- روایت یا خبر

مراد از روایت یا خبر اعم از حدیث است و بیشتر به قول صحابی معصوم (ع) یا تابعی اشاره دارد.

۱-۷-۳- واحد نزول

بخشی از قرآن که در یک بار نزول وحی بر پیامبر (ص) نازل می‌شد و می‌تواند شامل پاره‌ای از یک آیه، یک آیه، چند آیه، یک سوره و یا چند سوره باشد.

۱-۷-۴- سبب نزول

مراد از سبب نزول، رخداد‌های مقارن نزول آیات و سور است که در پی آنها بخشی از قرآن نازل می‌شود.

۱-۷-۵- شأن نزول

مراد رویدادهایی است که مدتی قبل یا بعد^۵ از نزول واقع می‌شوند، و در واقع به لحاظ زمانی فاصله‌ای میان آنها و نزول پاره‌ای از قرآن در ارتباط با آن رویداد وجود دارد. همچنین شخص یا اشخاصی که پاره‌ای از قرآن درباره‌ی وی یا ایشان نازل می‌شود، بدون وجود رویدادی خاص، در شمار شأن نزول قلمداد می‌شوند.

۱-۷-۶- ارسال، مرسل

هر روایتی که حداقل یک راوی آن حذف شده باشد خواه بدان تصریح شده باشد یا خیر، مرسل خوانده می‌شود و به این عمل ارسال گویند. گاه درباره‌ی روایتی که مرسل باشد گفته می‌شود دچار ارسال است.

۱-۷-۷- اسناد

اسناد یا سند به معنای طریقی که شامل شماری از راویان است و به متن منتهی می‌شود.

۱-۷-۸- انفراد

روایتی که حداقل در یک طبقه تنها یک فرد آنرا نقل کرده باشد، درباره‌ی آن گفته می‌شود دارای انفراد است و به آن روایت «منفرد» گویند.

۱-۷-۹- تاریخ گذاری قرآن

تعیین زمان و ترتیب تاریخی نزول هر یک از واحدهای نزول قرآن کریم.

۵. نظیر ماجرای «مباهله» که برای آیه ۶۱ سوره آل عمران شأن نزول تلقی می‌شود؛ چون بعد از نزول روی داده است.